

O PROUČAVANJU CRNOGORSKIH GOVORA DO POLOVINE XX VIJEKA

Adnan Čirgić

The author of this paper gives a short review of studies of Montenegrin dialects since the time of Vuk Karadžić who was the first researcher of this topic, until the middle of the twentieth century.

Poznato je odranije da crnogorski govori pripadaju najbolje proučenim govorima u slovenskome svijetu.¹ To posebno potvrđuje selektivna *Bibliografija govora Crne Gore* Draga Ćupića, koja je 1983. godine iznosila impozantnih 568 jedinica.²

Proučavanja crnogorskih govora sežu u prvu polovinu XIX vijeka. Prvi proučavalac njihov bio je Vuk Karadžić, koji je

¹ Videti o tome više u: Adnan Čirgić, „Klasifikacija crnogorskih govora“ u knjizi *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.

² Videti: Drago Ćupić, „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 97–128.

svoje rezultate objavio 1836. godine u predgovoru *Srpskih narodnih poslovice*.³ Iako su crnogorski govori tu bili samo uzgredno predstavljeni u sklopu predgovora, taj se predgovor može smatrati prvim radom iz crnogorske dijalektologije.

Ipak, XIX vijek neće dati značajnije radove o crnogorskim govorima. Takvo je stanje uostalom i kod okolnih naroda. Pored Vuka Karadžića, koliko nam je poznato, do početka XX vijeka vrijedi pomenuti još pet kraćih i dužih radova o ovoj problematici. To je kratki rad o poluglasnicima „u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj“ čiji je autor Luko Zore⁴, nešto malo duži tekst o zamjeni poluglasnika u barskome govoru Ivana Broza⁵, dio teksta o partikulama *zi* i *si* Đura Škarića⁶, dio studije o akcentima u slovenskim jezicima Alekseja Aleksandroviča Šahmatova⁷ i studija o peraškome govoru Toma Brajkovića⁸. Među navedenim istraživačima Tomo Brajković, profesor kotorske gimnazije, zaslužuje posebno mjesto jer je dao prvi, za to vrijeme i

³ Videti: Vuk Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, Cetinje, 1836.

⁴ Luko Zore, „*č* i *ć* u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj“, *Slovinac*, knj. II, Dubrovnik, 1879, str. 199.

⁵ Ivan Broz, „Zamjena poluglasnika u govoru barskome“, *Nastavni vjesnik*, knj. I, Zagreb, 1893, str. 64–68.

⁶ Đuro Škarić, „Deiktične čestice *zi* i *si* u slovenskim jezicima“, *Rad JAZU*, knj. 229, str. 208–293. Primjeri se odnose na Katunsku i Riječku nahiju.

⁷ A. A. Šahmatov, „Prilog istoriji akcenata u slovenskim jezicima“, *Lingua Montenegrina*, br. 8, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011, str. 477–498. Tekst je prvobitno objavljen na ruskome jeziku, u Zborniku Odjeljenja za ruski jezik i književnost Carske akademije nauka (tom III, knj. 1, Sankt Peterburg, 1898, str. 1–34). Svoja zapažanja o istoriji akcenata Šahmatov potkrepljuje primjerima iz crnogorskih govora (prije svega Katunske nahije). Studija danas više ima kulturnoistorijski značaj jer je riječ o jednoj od prvih dijalektoloških rasprava o crnogorskim govorima.

⁸ Tomo Brajković, „Peraški dijalekat“, *Programm des Gymnasiumus von Cattaro* 1892/93, Zagreb, 1893, str. 3–21.

podroban, opis jednoga crnogorskog govora. Njegov opis govora Perasta nudi osobina za koje nije teško pretpostaviti da su danas dobrim dijelom iščezle. Taj opis potvrđuje da se Perast jezički skladno uklapao u opštercnogorsku jezičku sliku. Nažalost, koliko nam je poznato, Brajković nije ostvario svoj naum da slične opise da i za ostale bokeške krajeve. Njegova studija nema samo kulturnoistorijski značaj. Iako su neka njegova tumačenja prevaziđena i metodologija više no zastarjela (ugledao se, i po sopstvenome priznanju, na Budmanijevu studiju o dubrovačkome dijalektu), ipak njegov rad donosi bogatu građu kojom se upotpunjuje slika o crnogorskim govorima.

Prva izučavanja crnogorskih govora, koja je sproveo učeni dijalektolog, objavljena su 1900. godine od hrvatskoga slaviste Milana Rešetara, kojemu po svemu pripada jedno od čelnih mjesta u montenegristici.⁹ Godine 1900. objavljena je njegova knjiga o „srpskohrvatskim“ akcentima¹⁰, u kojoj je dobar dio posvećen akcentu u Crnoj Gori, a 1907. godine objavljena je njegova knjiga *Štokavski dijalekat*¹¹, đe je takođe dobar dio posvećen crnogorskim govorima.

Sistematska izučavanja crnogorskih govora započće 1927. godine, kad izlazi studija *Dialekt Istočne Hercegovine* Danila Vušovića.¹² Do tada, nakon izlaska pomenute Rešetarove studije o akcentima „srpskohrvatskih“ govora, pojavice se nekoliko kraćih, manje značajnih radova o crnogorskim govorima, kakvi

⁹ Videti: Adnan Čirgić, „Milan Rešetar kao montenegrist“, In: Milan Rešetar, *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica, 2010, str. 9–28.

¹⁰ *Die serbokroatische Betonung sudvestlicher Mundarten*, Wien, 1900. Knjiga je nedavno prevedena na crnogorski jezik i ove godine bi trebala izaći iz štampe u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost u Podgorici.

¹¹ *Der štokavische Dialekt*, Wien, 1907. Knjiga je 2010. godine objavljena u prijevodu na crnogorski jezik, u izdanju Matice crnogorske, u Podgorici.

¹² Danilo Vušović, „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

su radovi Sava P. Vuletića o karakteristikama govora u Zeti¹³ i govora u Kučima¹⁴ ili rad Alberta Rosija o govoru kotorskome.¹⁵ No Vušović je prvi školovani naš dijalektolog koji je dao značajan doprinos izučavanju crnogorskih govora. Ujedno je on i prvi naš školovani filolog koji se bavio dijalektološkim istraživanjima. Njegova studija predstavlja prvi cjelovitiji (monografski) opis nekoga crnogorskog govora. Tom studijom, koja nosi pogrešan naslov, obuhvaćeno je prilično široko područje nikšićke opštine: Nikšić s okolinom, Župa Nikšićka, Banjani, Grahovo, Rudine, Golija.¹⁶ Rana je smrt Vušovićeve nažalost spriječila njegov dalji rad na izučavanju crnogorskih govora.

Poslije Vušovićeve studije nizaće se značajni radovi, studije i monografije, te će se do kraja prve polovine XX vijeka već moći sklopiti slika o cjelini crnogorskih govora. To je period u kojemu su se crnogorskim govorima bavili značajni naši lingvisti, koji su bili angažovani kao saradnici i asistenti poznatoga srpskog jezikoslovca Aleksandra Belića, uz čiju su podršku uspjevali obavljati istraživanja i publikovati radove. Pored Vušovića to su, prije svega, Mihailo Stevanović, Gojko Ružičić, Radomir Aleksić, Radosav Bošković, Jovan Vuković, Branko Miletić.

¹³ Savo P. Vuletić, „Neke karakteristične odlike govora u Zeti“, *Brankovo kolo*, knj. IX, Karlovci, 1903, str. 186–187.

¹⁴ Savo P. Vuletić, „Neke karakteristične odlike govora u Kučima“, *Brankovo kolo*, knj. X, Karlovci, 1904, str. 217–219.

¹⁵ Alberto Rosi, „O jeziku starih Kotorana“, *Smotra Dalmatinska*, br. 59, Zadar, 1918, str. 1–3.

¹⁶ O Vušovićeveu doprinosu izučavanju crnogorskih govora videti: Adnan Čirgić, „Doprinos Danila Vušovića montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 487–496.

Iste godine kad i Vušovićeva monografija pojavila se studija Gojka Ružičića o akcenatskome sistemu pljevaljskoga govora,¹⁷ koja predstavlja prvu monografiju posvećenu akcentološkoj problematici jednoga crnogorskog govora. Osim podataka o akcenatskome sistemu ta je monografija danas vrijedno svjedočanstvo i o pojedinim, prije svega, fonetskim osobinama pljevaljskoga govora, koje se mogu uočiti na osnovu primjera koji su u njoj dati. Nažalost, koliko nam je poznato, odlazak Gojka Ružičića u Ameriku prekinuće njegova dalja interesovanja za problematiku crnogorskih govora.

Period od izlaska Vušovićeve monografije do izbijanja II svjetskoga rata biće osobito plodan za crnogorsku dijalektologiju. Objavljivanjem monografije *Istočnocrnogorski dijalekat* Mihailo Stevanović¹⁸ značajno upotpunjuje crnogorsku dijalekatsku sliku. Zapravo, tako velikim prostorom kakav je onaj koji su svojim monografijama obuhvatili on i Danilo Vušović nikad se više niko nije bavio. Upoređivanjem osobina koje su ta dva istraživača prezentovala kao tipične za svoje „dijalekte“, već se može dobiti slika o *koine* sloju crnogorskih govora. Stevanovićev „istočnocrnogorski dijalekat“ obuhvatio je Zetu, Podgoricu, Pipere, Bjelopavliće, Kuče, Bra-tonožiće i Vasojeviće. Nažalost, najavljeni nastavak o akcentu tih govora nikad nije objavio.¹⁹ Od velikoga je značaja i Stevanovićeva opsežna studija o akcenatskome sistemu piperskoga

¹⁷ Gojko Ružičić, „Akcenatski sistem pljevaljskog govora“, *Srpski dijalektološki zbornik*, III (1927), str. 115–176.

¹⁸ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933–1934.

¹⁹ Da je taj dio (o akcentima) zaista bio završen, potvrđuje Aleksandar Belić u recenziji Stevanovićeve monografije (Aleksandar Belić, „Mihailo Stevanović, Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, XIV, 1935, str. 161–181) kad kaže da je imao uvid u njega i da će uskoro biti štampan. Dalja sudbina te studije nije nam poznata.

govora²⁰ jer se taj govor upravo po akcentu izdvaja od svih ostalih govora crnogorskih. Stevanović je objavio i kratku studiju o karakteristikama vasojevičkoga govora.²¹ Zna se da je 1924. godine dobio i jednu od visokih svetosavskih nagrada za studiju o piperskome govoru,²² međutim nije nam poznato da je ta studija nekad objavljena.

Branko Miletić objavljuje 1935. i 1937. kratke izvještaje o govoru Bijeloga Polja, Vasojevića i Crmnice,²³ a 1940. godine iscrpnu monografiju o crmničkome govoru²⁴ koja će zadugo predstavljati najbolji opis jednoga crnogorskog govora i primjer izrade valjane dijalektološke monografije. U isto vrijeme svoje dijalektološke radove objavljuje i čuveni crnogorski lingvista Radosav Bošković. Godine 1931. izlazi njegova studija o suglasniku *h* i njegovoj sudbini u crnogorskim govorima²⁵. Iste godine Mječislav Malecki objavljuje do danas neprevedenu studiju o karakteristikama cuckoga govora.²⁶ Naredne godine

²⁰ Mihailo Stevanović, „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, X (1940), str. 69–184.

²¹ Mihailo Stevanović, „Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str. 188–191.

²² Viđeti: Drago Ćupić, *Život u znaku nauke*, Unireks, Beograd, 2000, str. 17.

²³ Branko Miletić, „O govorima Crne Gore“ (Bijelo Polje, Vasojevići, Crmnica), *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 13–16; IV (1937), str. 21–25; V (1937), str. 30–32.

²⁴ Branko Miletić, „Crmnički govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, IX (1940), str. 211–663.

²⁵ Radosav Bošković, „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, XI (1931), str. 179–197.

²⁶ Mieczysław Małecki, „Charakterystyka gwary Cucov na tle sąsiednich szarnogorskich“, *Lud slawiański*, Krakow, 1931, II/2, A-225-A 245. (Bibliografska jedinica preuzeta iz bibliografije koju je sastavio Drago Ćupić, u zborniku *Crnogorski govori*, CANU, Titograd, 1984, str. 104–128.)

izlazi Boškovićeva koautorska studija s Mječislavom Maleckim *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore*²⁷. Iako se autori u naslovu ograničavaju samo na tzv. starocrnogorske govore, oni donose jezički materijal i sa znatno širega područja: Primorje, Zeta, Podgorica, Kuči, Piperi, Bjelopavlići, Pješivci... i nude klasifikaciju govora toga područja. Bošković će 1935. godine objaviti i kratku studiju o govoru Ozrinića²⁸, kojom će se, koliko nam je poznato, završiti njegov doratni (a i gotovo kompletan) dijalektološki rad. U isto vrijeme i Radomir Aleksić objavljuje kratke izvještaje o ispitivanju crnogorskih govora²⁹ – govora Maina, Spiča, Krtola, Mula i Grblja.³⁰ Nažalost, Aleksićev rad na ispitivanju crnogorskih govora zadržaće se samo na izvještajima, a podrobija analiza o ispitivanju tih govora izostala je. I poznati srpski filolog Petar Đorđić započeo je bio rad na ispitivanju crnogorskih govora³¹, ali se više toj problematici nije vraćao. Njegova kratka studija o gusinjskome govoru ostaće jedna od rijetkih koja se odnosi na taj govor.

²⁷ Rad je objavljen i u Glasniku Odjeljenja umjetnosti CANU, br. 20, Podgorica, 2002, str. 5–13.

²⁸ Radosav Bošković, „O govoru Ozrinića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 27–36.

²⁹ „O govorima Crne Gore“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 21–25; III (1936), str. 13–14; V (1937), str. 15–16; „Izveštaj o govorima Paštrovića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VI (1939), str. 17–20; „Izveštaj o mainskom i spičanskom govoru u Crnogorskom primorju“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VII (1940), str. 36–37; „Izveštaj o ispitivanju spičanskog govora“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VIII (1941), str. 15–22.

³⁰ Izveštaj o ispitivanju krtoljskoga, muljanskoga i grbaljskoga govora objavio je nakon II svjetskoga rata u *Glasniku SAN*, V/2, 1953, str. 333–337.

³¹ Petar Đorđić, „Beleške o gusinjskom govoru“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinja*, Beograd, 1933/34, str. 183–188.

Posebno su vrijedne dvije opsežne studije monografskoga tipa o govoru Pive i Drobnjaka kasnije poznatoga crnogorskoga lingviste Jovana Vukovića, koji će se poslije rata vezati za Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu. Jedna se odnosi samo na akcentatski sistem³², a druga obuhvata opis ostalih gramatičkih sistema.³³ Glavni nedostatak tih dviju studija je u tome što je autor mnogo više pažnje posvetio rodnoj Pivi nego Drobnjacima, koji su mu, očito, bili manje poznati.

I prvi podaci o govoru crnogorske enklave u Peroju (Istra) biće objavljeni u ovome periodu od strane hrvatskoga dijalektologa Josipa Ribarića.³⁴ Istome periodu pripada i početni rad Luke Vujovića – izvještaj o ispitivanju mrkovičkoga govora³⁵, o kojemu će nakon rata objaviti dijalektološku monografiju. Iako će tek nakon rata postati poznat, treba spomenuti i početnu vrlo opsežnu dijalektološku studiju Vasa Tomanovića o akcentu Lepetana.³⁶

Ako se doda jedna studija Jovana Erdeljanovića³⁷, jedna studija o antičkim elementima u toponomastici Podgorice Antuna Majera³⁸, te dvije studije Dragoljuba Majića³⁹ koje

³² Jovan Vuković, „Akcentat govora Pive i Drobnjaka“, *Srpski dijalektološki zbornik*, X (1940), str. 185–417.

³³ Jovan Vuković, „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-1939.

³⁴ Josip Ribarić, „Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri“, *Srpski dijalektološki zbornik*, IX, 1940, str. 1–207.

³⁵ Luka Vujović, „Mrkovički dijalekat“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović*, II, 1935, str. 42.

³⁶ Vaso Tomanović, „Akcentat u govoru sela Lepetane“, *Južnoslovenski filolog*, XIV, 1935, str. 59–143.

³⁷ Jovan Erdeljanović, „Stari Srbi Zečani i njihov govor“, *Belićev zbornik* I, Beograd, 1937, str. 326–338.

³⁸ Antun Majer, „Antikni elementi toponomastike podgoričkog kraja“, *Godišnjak nastavnika podgoričke Gimnazije*, knj. 1, Podgorica, 1930, str. 13–24.

³⁹ Dragoljub Majić, „Starinske crte u govoru našeg kraja“, *Godišnjak nas-*

danas imaju manje-više samo kulturnoistorijski značaj, time se uglavnom završava spisak proučavanja crnogorskih govora do kraja Drugoga svjetskog rata. Kad se uzme u obzir da u to vrijeme Crna Gora nije imala nijednu svoju naučnu ili visokoškolsku instituciju, a ni specijalizovanih filoloških časopisa u kojima bi se mogli objavljivati rezultati o kojima je riječ, onda se mora priznati da je taj spisak više nego uzoran.⁴⁰ Ako bi se taj spisak uporedio sa spiskom aktuelnih dijalektoloških izučavanja u Crnoj Gori, kad imamo nekoliko naučnih institucija koje bi mogle organizovati ta izučavanja i 20-ak školovanih lingvista koji bi mogli obavljati ta izučavanja, videlo bi se koliko je današnje stanje u našoj dijalektologiji pogubno. Nesporno je da su monografije i studije koje su u ovome tekstu spomenute s današnjega aspekta prilično metodološki zastarjele i prevaziđene, da od njih zapravo i počinju prva saznanja o crnogorskim govorima. No za današnja zalaganja za status crnogorskoga jezika i njegovu afirmaciju bilo bi prijeko potrebno sve te studije kritički prirediti, ukazati na nova saznanja o pojedinim govorima na koje se odnose, ukloniti eventualne materijalne greške, ukazati na dalji razvoj tih govora i sl, a time

tavnika podgoričke Gimnazije, knj. IV, sv. 4, Podgorica, 1933, str. 16–22. Isti, „Otkud ikavizam kod naših muslimana“, *Godišnjak nastavnika podgoričke Gimnazije*, Podgorica, 1930.

⁴⁰ Ovdje nijesu uzete u obzir etnografske studije i monografije koje sadrže razne podatke o jezičkim osobinama Crnogoraca jer su lingvistički opisi u njima dati uzgredno. Nijesu takođe uzete u obzir ni rasprave o pojedinim pitanjima „književnoga jezika“, kakve su one Bogića Noveljića (videti o tome: Adnan Čirgić, „Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana“, In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 171–201), niti rasprave i studije koje se odnose na spomenike crnogorske pismenosti, kakve su recimo one V. Jagića, A. Belića, M. Rešetara i drugih. O tome na drugome mjestu. Ovdje smo se ograničili samo na dijalektološka ispitivanja.

i vratiti dug zaslužnim crnogorskim i inim istraživačima koji su se svojim djelom ugradili u temelje današnje montenegristike, a čije radove i studije Crna Gora dobrim dijelom danas ne poseduje čak ni u Nacionalnoj biblioteci „Đurđe Crnojević“ na Cetinju.⁴¹

LITERATURA

- Aleksić, Radomir: „Izveštaj o govorima Paštrovića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VI (1939), str. 17–20.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj o ispitivanju spičanskog govora“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VIII (1941), str. 15–22.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj o mainskom i spičanskom govoru u Crnogorskom primorju“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, VII (1940), str. 36–37.
- Aleksić, Radomir: „O govorima Crne Gore“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 21–25; III (1936), str. 13–14; V (1937), str. 15–16.
- Belić, Aleksandar: „Mihailo Stevanović, Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, XIV, 1935, str. 161–181.
- Bošković, Radosav & Malecki, Mječislav: „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, Podgorica, 2002, str. 5–13.
- Bošković, Radosav: „O govoru Ozrinića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 27–36.
- Bošković, Radosav: „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, XI (1931), str. 179–197.
- Brajković, Tomo: „Peraški dijalekat“, *Programm des Gymnasiumus von Cattaro 1892/93*, Zagreb, 1893, str. 3–21.
- Broz, Ivan: „Zamjena poluglasnika u govoru barskome“, *Nastavni vjesnik*, knj. I, Zagreb, 1893, str. 64–68.
- Čirgić, Adnan: „Doprinos Danila Vušovića montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 487–496.

⁴¹ Stoga smo u pojedinim slučajevima bili primorani da se oslanjamo na podatke koje nudi pomenuta Čupićeva bibliografija (videti fusnotu 2).

- Čirgić, Adnan: „Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana“, In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 171–201.
- Čirgić, Adnan: „Klasifikacija crnogorskih govora“, In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.
- Čirgić, Adnan: „Milan Rešetar kao montenegrinac“, In: Milan Rešetar, *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica, 2010, str. 9–28.
- Čupić, Drago: „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 97–128.
- Čupić, Drago: *Život u znaku nauke*, Unireks, Beograd, 2000.
- Đorđić, Petar: „Beleške o gusinjskom govoru“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str. 183–188.
- Erdeljanović, Jovan: „Stari Srbi Zečani i njihov govor“, *Beličev zbornik I*, Beograd, 1937, str. 326–338.
- Karadžić, Vuk: *Srpske narodne poslovice*, Cetinje, 1836.
- Majer, Antun: „Antikni elementi toponomastike podgoričkog kraja“, *Godišnjak nastavnika podgoričke Gimnazije*, knj. I, Podgorica, 1930, str. 13–24.
- Majić, Dragoljub: „Otkud ikavizam kod naših muslimana“, *Godišnjak nastavnika podgoričke Gimnazije*, Podgorica, 1930.
- Majić, Dragoljub: „Starinske crte u govoru našeg kraja“, *Godišnjak nastavnika podgoričke Gimnazije*, knj. IV, sv. 4, Podgorica, 1933, str. 16–22.
- Małecki, Mieczysław: „Charakterystyka gwary Cucov na tle sąsiednich szarnogorskich“, *Łud slawiański*, Krakow, 1931, II/2, A-225-A 245.
- Miletić, Branko: „Crmnčki govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, IX (1940), str. 211–663.
- Miletić, Branko: „O govorima Crne Gore“ (Bijelo Polje, Vasojevići, Crmnica), *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović*, II (1935), str. 13–16; IV (1937), str. 21–25; V (1937), str. 30–32.
- Rešetar, Milan: *Der štokavische Dialekt*, Wien, 1907.
- Rešetar, Milan: *Die serbokroatische Betonung sudvestlicher Mundarten*, Wien, 1900.
- Rešetar, Milan: *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica, 2010.

-
- Ribarić, Josip: „Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluo-
toku Istri“, *Srpski dijalektološki zbornik*, IX, 1940, str. 1–207.
- Rosi, Alberto: „O jeziku starih Kotorana“, *Smotra Dalmatinska*, br.
59, Zadar, 1918, str. 1–3.
- Ružičić, Gojko: „Akcenatski sistem pljevaljskog govora“, *Srpski
dijalektološki zbornik*, III (1927), str. 115–176.
- Stevanović, Mihailo: „Glavne dijalekatske crte vasojevićkog gov-
ora“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str.
188–191.
- Stevanović, Mihailo: „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnosloven-
ski filolog*, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije,
Beograd, 1933–1934.
- Stevanović, Mihailo: „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“,
Srpski dijalektološki zbornik, X (1940), str. 69–184.
- Šahmatov, A. A.: „Prilog istoriji akcenata u slovenskim jezicima“,
Lingua Montenegrina, br. 8, Institut za crnogorski jezik i književnost,
Podgorica, 2011, str. 477–498.
- Škarić, Đuro: „Deiktične čestice *zi* i *si* u slovenskim jezicima“, *Rad
JAZU*, knj. 229, str. 208–293.
- Tomanović, Vaso: „Akcenat u govoru sela Lepetane“,
Južnoslovenski filolog, XIV, 1935, str. 59–143.
- Vujović, Luka: „Mrkovički dijalekat“, *Godišnjak Zadružbine Sare i
Vase Stojanović*, II, 1935, str. 42.
- Vuković, Jovan: „Akcenat govora Pive i Drobnjaka“, *Srpski
dijalektološki zbornik*, X (1940), str. 185–417.
- Vuković, Jovan: „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*,
knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-
1939.
- Vuletić, Savo P.: „Neke karakteristične odlike govora u Kućima“,
Brankovo kolo, knj. X, Karlovci, 1904, str. 217–219.
- Vuletić, Savo P.: „Neke karakteristične odlike govora u Zeti“,
Brankovo kolo, knj. IX, Karlovci, 1903, str. 186–187.
- Vušović, Danilo: „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalek-
tološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd –
Zemun, 1927.
- Zore, Luko: „*č* i *ć* u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj“, *Slovinac*, knj.
II, Dubrovnik, 1879, str. 199.